

УДК 343.13

Микита Карташов,*студент Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

КРИМІНАЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

У статті розглядається питання про кримінальну процесуальну відповідальність як вид юридичної відповідальності. На підставі системного аналізу норм КПК України розкрито зміст застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності із визначенням її елементів, видів та підстав.

Ключові слова: кримінальна процесуальна відповідальність, заходи кримінального процесуального примусу, заходи забезпечення кримінального провадження.

Постановка проблеми. Оскільки учасники кримінального провадження володіють різним процесуальним статусом та компетенцією, які визначаються залежно від здійснюваної ними процесуальної функції, невиконання або неналежне виконання будь-яким із них процесуальних обов'язків або повноважень здатне негативно позначитися на вирішенні завдань усього кримінального провадження та досягнення його мети. Адже всі процесуальні функції мають корелятивні зв'язки і виступають елементами системи кримінального процесу. Процесуальна відповідальність – це будь-яке погіршення становища особи в процесі, будь-який додатковий обов'язок, що має негативні наслідки не тільки штрафного, а й організаційного характеру.

Метою статті є дослідження питання про те, чи існує в правовій доктрині України поняття кримінальної процесуальної відповідальності як різновиду юридичної відповідальності, а також визначення сутності кримінальної процесуальної відповідальності на основі системного аналізу норм КПК України, розкриття елементів, видів та підстав такої відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Кримінальна процесуальна відповідальність – це існує у формі кримінально процесуального правовідношення застосування у встановленому законом порядку до особи, яка вчинила кримінально-процесуальне правопорушення, заходів кримінального примусу, що передбачені санкцією кримінальної процесуальної норми, які полягають у покладанні на правопорушника додаткового обов'язку або позбавлення (звуження обсягу) його суб'єктивних прав.

У юридичній літературі висловлено різні міркування щодо питання кримінально-процесуальної відповідальності. На думку Я.О. Мотовиловкера, процесуальна відпо-

відальність – це обов'язок суб'єкта кримінального процесу зазнавати передбачених кримінально-процесуальною нормою несприятливих наслідків за допущене правопорушення (наприклад, у разі, якщо особа підлягає більш суворій мірі запобіжного заходу за порушення нею підписки про невиїзд). [1] П.С. Елькінд визначила відповідальність як реальне покладання на правопорушника додаткового кримінально-процесуального обов'язку, позбавлення його певних процесуальних прав або ж покладання додаткових обов'язків. [2]

У наведених визначеннях кримінально-процесуальну відповідальність розглядають як обов'язок суб'єкта щодо певної поведінки.

Також частина вчених визначають процесуальну відповідальність як наслідок порушення норм права, акцентуючи увагу на основі її виникнення. Зокрема, В.С. Вепрев зазначає, що фактичною підставою відповідальності є вчинене суб'єктом (учасником кримінального судочинства) протиправного діяння (або систематичних дій), що призводить до настання шкідливих наслідків, пов'язаних із невиконанням або неналежним виконанням правових обов'язків, зловживанням суб'єктивними правами або виходом за допустимі межі розсуду правозастосувачами, не зумовлене помилковим застосуванням кримінально-процесуального закону [3]. У свою чергу В.М. Корнуков вважає, що кримінально-процесуальна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, передбачена нормами права за протиправну поведінку і, зокрема, за виконані обов'язки у сфері кримінального судочинства. Також В.М. Корнуков зазначає, що кримінально-процесуальна відповідальність виражається в покаранні особи, яка вчинила протиправні дії або бездіяльність, з метою виховання і перевиховання винного, недопущення подібних порушень у майбутньому.

Наведене положення заперечує З.Ф. Коврига. Він вважає, що, по-перше, воно звужує арсенал процесуальних засобів впливу на суспільні відносини у сфері судочинства, оскільки зводить інститут процесуальної відповідальності як правове явище до однієї його властивості, структурного елементу – санкції; по-друге, відомості щодо відповідності процесуальної відповідальності до покарання і каральної санкції не узгоджуються з принципами та цілями кримінального судочинства, а також із цільовим призначенням самої процесуальної відповідальності, що спрямована не стільки на покарання, скільки на усунення обставин, що заважають успішному здійсненню завдань кримінального судочинства, тобто на усунення допущених порушень і встановлення законності. [4]

В.М. Ковальов зауважує, що кримінально-процесуальна відповідальність виражається в застосуванні лише штрафних (каральних) санкцій до конкретного правопорушника, тому має суто персоніфікований характер. Визнавши примусовий характер відновлених санкцій, автор водночас стверджує, що вони не мають такого особливого характеру, як штрафні, тобто не призводять до державного осуду. На основі цього твердження В.М. Ковальов доходить висновку, що між мірами кримінальної відповідальності та мірами встановлення законності є суттєва відмінність, що не дає змоги об'єднати їх в одне ціле. Застосування мір установлення законності не означає виявлення кримінально-процесуальної відповідальності. Але можна сказати про інше: каральна й відновлювальна санкції процесуальної відповідальності по-різному виконують ці функції, однак за будь-яких обставин покладання відповідальності виражає негативне ставлення до правопорушника [5].

Особливостями кримінальної процесуальної відповідальності є: встановлення нормами кримінального процесуального права (галузева належність та юридична підстава), настання за вчинення кримінально-процесуального правопорушення (фактична підстава), існує у формі кримінально-процесуального правовідношення, суб'єктом такої відповідальності може виступати лише тільки відповідний суб'єкт кримінального процесу, також знаходить свій вираз у накладенні на правопорушника додаткового обов'язку або позбавлення (звуження обсягу) його суб'єктивних прав.

Для досягнення мети та вирішення завдань кримінального провадження необхідним є, з одного боку, дотримання встановленої кримінальним процесуальним правом процесуальної форми, а з іншого – чітка

визначеність у законі правових наслідків за порушення заборон, невиконання або неналежне виконання обов'язків. У зв'язку з цим дуже важливим є як відповідальність посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, за дотримання приписів закону, так і інших суб'єктів кримінального процесу за виконання покладених на них кримінальним процесуальним законом обов'язків.

Виходячи з того, що кримінально-процесуальна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, передбаченої нормами кримінального процесуального права за протиправну поведінку у сфері кримінального провадження, підкреслено, що поняття кримінально-процесуальної відповідальності містить у собі всі риси загального поняття юридичної відповідальності, адже видове поняття несе в собі всі ознаки, властиві родовому стосовно нього поняттю.

До змісту кримінально-процесуальної відповідальності в її позитивній формі входять: вимоги, які пред'являють учасники кримінального судочинства щодо використання ними своїх процесуальних прав і виконання обов'язків; система заходів, якими забезпечують використання прав і виконання суб'єктами покладених на них обов'язків; оцінка виконання обов'язків і добросовісності під час використання прав.

Вимоги, пред'явлені учасниками кримінального процесу, виражені в нормах КПК України, за допомогою яких установлюють правила їхньої поведінки. Ці норми регулюють порядок діяльності й поведінки органів дізнання, слідчого, начальника слідчого відділу, прокурора, суду (суддів), підозрюваного, обвинуваченого, захисника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та їх представників, а також інших осіб (свідка, спеціаліста, експерта, понятого та інших), які сприяють указаним державним органам і посадовим особам у здійсненні завдань кримінального судочинства (ст. 2 КПК України). Змістом цієї діяльності й поведінки є охорона прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, які беруть у ній участь, а також швидке й повне розкриття злочинів, викриття винних і забезпечення правильного застосування закону для того, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності та жоден невинний не був покараний.

Зазвичай кримінально-процесуальну відповідальність розглядають у юридичній літературі в негативному аспекті як застосування примусових заходів за кримінально-процесуальне правопорушення. П.С. Елькінд до заходів відповідальності відносить, наприклад, застосування міри запобіжного

заходу до обвинуваченого чи підозрюваного, який порушив зобов'язання про явку; застосування до вказаних осіб більш суворої міри запобіжного заходу, якщо порушено попередньо прийняту; виведення підсудного із залу засідання та деякі інші міри.

На думку Г.Н. Ветрової, немає жодних підстав виключати із суб'єктів кримінально-процесуальної відповідальності державні органи й посадових осіб, які безпосередньо здійснюють провадження у справі. Вони також можуть бути суб'єктами кримінально-процесуальних порушень, що служить фактичною підставою кримінально-процесуальної відповідальності. У нормах кримінально-процесуального права передбачено й міри, що підлягають застосуванню в разі невиконання процесуальних обов'язків цими суб'єктами [6].

Кримінально-процесуальна відповідальність за правопорушення реалізується за допомогою застосування кримінально-процесуальної санкції. Санкцію кримінально-процесуальних норм розуміють як вказівку на міри примусу, що застосовані в разі порушення передбаченого кримінально-процесуальною нормою обов'язку. Санкцією в конкретному розумінні цього слова слід називати лише застосовану в юридичній формі можливість (погрозу) примусу щодо зобов'язаної особи на випадок невиконання ним обов'язку. Застосування її являє собою кримінально-процесуальну відповідальність зобов'язаного суб'єкта в негативній формі. Санкцією визначають міри та характер відповідальності, окреслюють її межі.

На думку А.В. Мурзановської, санкції можна поділити на два види:

1) Штрафні – настання для конкретного суб'єкта кримінального процесу певних негативних наслідків. Це грошове стягнення, звернення застави в дохід держави і вибір запобіжного заходу, якщо особою було порушено зобов'язання з'являтися за викликом і т. д., видалення із зали суду за порушення порядку в судовому органі, наслідки невиконання угоди про примирення або угоди про визнання винуватості і т. д.

2) Правовідновлюючі – усунення допущених порушень закону, захист суб'єктивних прав та поновлення законності. Це відсторонення слідчого від подальшого розслідування; відмова чи заміна захисника; усунення присяжного у разі невиконання присяжним обов'язків; рішення про відвід, якщо за наявності підстав для відводу не був заявлений самовідвід; визнання доказів недопустимими [7].

Висновки

На основі результатів аналізу наявних у доктрині визначень сформульовано дефіні-

цію поняття кримінально-процесуальної відповідальності, визначено її види та значення:

1. Кримінально-процесуальна відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності є одним із видів примусу в кримінальному провадженні та існує поряд із превентивними заходами, спрямованими на попередження несприятливих дій та їх наслідків, запобіжними заходами, суть яких полягає у припиненні протиправних діянь або їх несприятливих наслідків, та заходів правового захисту (відновлення законності), які мають забезпечити відновлення порушеного права і захист суб'єктивних прав без притягнення порушника до відповідальності.

2. Кримінально-процесуальну відповідальність необхідно відмежовувати від заходів процесуальної превенції, запобіжних заходів та заходів правового захисту (відновлення законності). Критеріями розмежування кримінально-процесуальної відповідальності із суміжними інститутами є мета, підстави, коло суб'єктів, до яких можуть бути застосовані відповідні заходи кримінально-процесуального примусу, та частина норми, де міститься вказівка на відповідний захід.

3. Кримінально-процесуальна відповідальність – це існуюче у формі кримінально-процесуального правовідношення застосування у встановленому законом порядку до особи, яка вчинила кримінально-процесуальне правопорушення, заходів кримінально-процесуального примусу, передбачених санкцією кримінально-процесуальної норми, які полягають у накладенні на правопорушника додаткового обов'язку або позбавленні (звуженні обсягу) його суб'єктивних прав.

4. Особливостями кримінально-процесуальної відповідальності є такі: її встановлення нормами кримінального процесуального права (галузєва належність та юридична підстава); настання за вчинення кримінально-процесуального правопорушення (фактична підстава); існування у формі кримінально-процесуального правовідношення; суб'єктом такої відповідальності може виступати тільки відповідний суб'єкт кримінального провадження; пов'язана з покладанням на правопорушника додаткового обов'язку або позбавленням (звуженням обсягу) його суб'єктивних прав. Значення кримінально-процесуальної відповідальності полягає в тому, що вона забезпечує насамперед дотримання приписів кримінального процесуального права державними органами та посадовими особами, які здійснюють кримінальне провадження, а також виконання обов'язків суб'єктами кримінального процесу, і тому є специфічним процесуальним засобом забезпечення кримінально-процесуальних відно-

син та гарантією виконання процесуальних обов'язків усіма суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності, що сприяє ефективності досудового провадження та провадження в судових стадіях кримінального процесу, а також досягненню завдань та мети кримінального провадження в цілому.

5. Кримінально-процесуальна відповідальність – це застосування до учасників кримінального провадження заходів кримінально-процесуального примусу за невиконання або неналежне виконання процесуальних обов'язків у разі вчинення кримінально-процесуального правопорушення в порядку, передбаченому цим Кодексом.

6. У кримінальному процесуальному праві можна виділити штрафні й правовідновлюючі заходи кримінально-процесуальної відповідальності

Тенденціями розвитку інституту кримінально-процесуальної відповідальності є такі: визначення заходів кримінально-процесуальної відповідальності як наслідків порушення основних засад кримінального провадження для досягнення його завдань та мети; нормативне закріплення її заходів як складового елементу спеціального процесуального статусу суб'єктів кримінального процесу, що має забезпечити виконання процесуальних обов'язків кожним із суб'єктів кримінального провадження. Також одне з основних питань – це визначення принципів кримінально-процесуальної відповідальності, адже це вихідні засади, фундамент для будь-якого виду відповідальності.

В статье рассматривается вопрос о уголовно-процессуальной ответственности как вида юридической ответственности. На основании системного анализа норм УПК Украины раскрыто содержание применения меры уголовно-процессуальной ответственности с определением ее элементов, видов и оснований.

Ключевые слова: уголовная процессуальная ответственность, меры уголовного процессуального принуждения, меры обеспечения уголовного производства.

The article deals with the issue of criminal procedural responsibility as a form of legal responsibility. Based on a systematic analysis of the norms of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, the content of the application of measures of criminal procedure responsibility with the definition of the elements, types and grounds is disclosed. Are determined constituent elements of this type of legal liability.

Key words: criminal procedural responsibility, measures of criminal procedural coercion, measures to ensure criminal proceedings.

Список використаних джерел:

1. Мотовиловкер Я. О. Об институте “привлечение к уголовной ответственности” и содержании уголовно-процессуальной деятельности. Проблемы укрепления социалистической законности и правопорядка : сб. науч. тр. Куйбышев, 1979. С. 76–77.
2. Элькин П. С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве. Л. : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1976. 143 с.
3. Вепрев В. С. Основания уголовно-процессуальной ответственности. М. : Изд-во “Юрлитинформ”, 2007. 272 с.
4. Коврига З. Ф. Уголовно-процессуальная ответственность. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. 191 с.
5. Ковалев В. М. Проблемы уголовно-процессуальной ответственности. Проблемы юридической ответственности и совершенствования законодательства в свете новой Конституции СССР : сб. науч. тр. Рязань, 1979. С. 134–145.
6. Ветрова Г. К. Ответственность в сфере уголовно-процессуальных отношений. Советское государство и право. 1982. № 2. С. 127–130.
7. Мурзановська А. В. Кримінально-процесуальна відповідальність за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. / редкол.: І. С. Гриценко (голова), І. С. Сахарук (відп. ред.) та ін. Київ : Принт-Сервіс, 2015. С. 424–426.
8. Білоконь Р.М. Кримінальна процесуальна відповідальність у системі юридичної відповідальності. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Випуск 4. Том 3. URL: http://www.lj.kherson.ua/2015/pravo04/part_3/22.pdf